

4-26-2020

EMOTIONAL FACTORS AND THEIR COGNITIVE FEATURES

Iroda Sidikovna Khakharova
BSU independent researcher

Gulrukh Shavkatovna Khakhorova
BSU independent researcher

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/buxdu>

Part of the [Linguistics Commons](#)

Recommended Citation

Khakharova, Iroda Sidikovna and Khakhorova, Gulrukh Shavkatovna (2020) "EMOTIONAL FACTORS AND THEIR COGNITIVE FEATURES," *Scientific reports of Bukhara State University*. Vol. 3 : Iss. 2 , Article 7.

DOI: 10.52297/2181-1466/2019/3/2/7

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/vol3/iss2/7>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific reports of Bukhara State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact sh.erkinov@edu.uz.

TILSHUNOSLIK

Романда келтирилган бир тасвирда Тенгизни Кимсан **Денгиз** деб атайтиди. (Денгиз антропоними “Ўғизнома”да ҳам учрайди [3, 15]. Кимсан урушда у билан бирга душманга қарши курашган: *Биз пиёдалар ротаси ... номсиз тепаликларнинг биттасига жойлашиб олгандик. Ротамиз номигагина қолган. Ҳаммаси бўлиб икки киши эдик. Мен билан Тенгиз деган грузин бола! Мен ҳазиллашиб уни Денгиз деб чақирардим.* Музаффарнинг уни “Денгиз” деб аташида чуқур маъно бор. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” изоҳланганидек, *денгиз* сўзи дастлабки маъносидан ташқари “бирор нарса билан қопланган кенг майдон”, “жуда катта уюм, тўда, оқим” маъносини англатади. Адиб *денгиз* сўзининг кўчма маъносини Денгиз антропоними замирига жо қилиб, Иккинчи жаҳон урушида қатнашган кишиларнинг “қон денгизи”да жанг қилаётганига ишора қилган: *...Тенгиз худди биров пешонасига зарб билан мушт тушургандек чалқанчасига ағдарилиб, устимга йиқилди. Елкасидан кучоқлаб, юзига қарасам кўзлари очик, мўйлови орасидан қон сизиб чиқяпти.*

Хулоса. Ўткир Ҳошимов асарлари ономастикаси бўйича тўпланган материаллардан келиб чиққан ҳолда шуни айтиш мумкинки, адиб асарларида қўлланган ономастик бирликлар муҳим лингвопоэтик тадқиқ объекти бўла олади. Поэтоним мақомига эга бўлган ушбу бирликларни ўрганиш ўзбек ономасиологияси олдида турган вазифалардандир.

АДАБИЁТЛАР

1. Adabiyot (Majmua) // 3- kitob. -Toshkent: Bayoz, 2014. -B. 279.
2. Axloq-odobga oid hadis majmualari. - Toshkent: Fan, 1990. -B.148.
3. **Begmatov E.** Ismlarning sirli olami. -Toshkent: O'zbME DIN,2014. -B. 174.
4. **Begmatov E.** O'zbek ismlari. -Toshkent: O'zbME DIN, 2007. -B. 605.
5. **Begmatov E., Uluqov N.** O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati. - Namangan: 2006. - B. 104.
6. **Matveev A.K.** Onomatologiya. - M.: Nauka, 2006. - S.286.
7. **Xudoyberganova D.** So'z boshi // O'zbek tili poetonimlarning izohli lug'ati. - T., 2016. - B. 3.
8. **Xudoyberganova D., Andaniyazova D.** O'zbek tili poetonimlarining izohli lug'ati. - Toshkent: Turon zamin ziyo, 2016. -B. 131.
9. **Alisher Navoiy.** Xamsa/ Qisqartirib nashrga tay. A.Hojjahmedov. -T.: Yangi asr avlodi, 2016. - B.309.

УДК 81'367.33

ҲИС-ҲАЯЖОН ГАПЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРУВЧИ ОМИЛЛАР ВА УЛАРНИНГ КОГНИТИВ ХУСУСИЯТЛАРИ

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ И ИХ КОГНИТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ
EMOTIONAL FACTORS AND THEIR COGNITIVE FEATURES

Кахарова Ирода Сидиковна

БухДУ мустақил изланувчиси

Қаҳҳорова Гулрух Шавкатовна

БухДУ мустақил изланувчиси

Khakharova Iroda Sidikovna

BSU independent researcher

Khakhorova Gulrukh Shavkatovna

BSU independent researcher

Таянч сўзлар: когнитив тилшунослик, экспрессив-стилистик восита, эмоционал-экспрессив характер, ижтимоий-психологик, табиий-биологик, тасвирийлик экспрессивлилик, образлилик, лексик воситалар, психофизиологик, нейрофизиологик, психологик, физиологик, биологик, ижтимоий жараён.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, экспрессивно-стилистические средства, эмоционально-экспрессивный характер, социально-психологические, природно-биологические, визуальные выражения, образные, лексические, психофизиологические, нейрофизиологические, психологические, физиологические, биологические, социальные процессы.

TILSHUNOSLIK

Key words: cognitive linguistics, expressive-stylistic means, emotional-expressive character, socio-psychological, natural-biological, visual expressiveness, characteristic, lexical, psychophysiological, neurophysiological, psychological, physiological, biological, social processes.

Мақолада инглиз адиби Сомерсет Моэмнинг асарларидаги ҳис-ҳаяжон гапларда инсонга хос лисоний, мантиқий, руҳий фаолиятлар бир-бирига боғланиши, бунда тилнинг онг ва руҳиятга таъсир этувчи восита эканлиги, унинг шаклланишида ижтимоий-ҳаётий, турли психологик, биологик, маданий омилларнинг таъсири таҳлил этилди. Ҳамма гап мана шу воқеликни тилда тўла-тўқис ифодалай олишдадир.

В данной статье говорится о связи между человеческим языком, логикой и духовной деятельностью в произведениях английского писателя Сомерсета Моэма, а также влияние социально-жизненных, психологических, биологических и культурных факторов языка, которые влияют на разум и дух. Дело в том, чтобы суметь полностью выразить эту реальность на языке.

The article explores the connection between human language, logic, and spiritual activities in the discourse in the works of the English writer Somerset Maugham, as well as the influence of social, vital, psychological, biological, and cultural factors on the language's ability to influence the mind and spirit. The whole point is to be able to fully express this reality in language.

Кириш. Нутқий гаплар ифода мақсадига кўра қандай гап бўлишдан қатъий назар эмоционалликка эга ёки эга бўлмаглиги жиҳатидан икки хил гап – ҳис-ҳаяжон гаплар ва ҳис-ҳаяжонсиз бўлмаган гаплар турига бўлинади [1]. Улар яна **ундов гап** [2], **вокатив гап** [3], **эмоционал гап** [4] деб ҳам юритилади.

Ҳис-ҳаяжон гапларда инсонга хос лисоний, мантиқий, руҳий фаолиятлар бир-бирига боғланиб, ягона нутқий тафаккур жараёнини ўзига хос шаклда намоён этадики, бундан тилнинг нафақат онгни ҳаракатлантирувчи, балки руҳиятга ҳам таъсир кўрсатувчи воситалардан бири эканлиги яна бир бор аёнлашади. Шу маънода тилшуносликда ҳис-ҳаяжон гаплар алоҳида, ўзига хос лисоний, нутқий тузилмалардан бири сифатида тан олинади.

Ҳис-ҳаяжон гаплар, аввало, лисоний фаолият ва унинг маҳсулидир. Шунингдек, ҳис-ҳаяжон гаплар психологик (инсоннинг турли руҳий эмоцияларини ифодалаб келади), социологик (ижтимоий алоқа-муносабат шакли, инсонлараро мулоқот воситаси бўла олади) руҳда бўлиши туфайли уларда руҳий ва ижтимоий омиллар ўз аксини кўрсатади.

Асосий қисм. Ҳис-ҳаяжон гапларда халқнинг миллий-маданий ҳаёти билан боғлиқ омиллар (яъни унгагина хос қарғиш, олқиш, ибора ва тушунчаларни қўллаш орқали, масалан: *Vulgar little beast. Him and his young lady. The nerve of asking if he could bring her to see me (S.M. The Theatre, 188) – Беодоб мол. Уша ... қаллиғинг билан қўшмазор бўл! Қандай сурбетлик! Уни саҳна орқасига олиб кириш мумкинлигини сўраш-а, яна кимнинг ёнига? Менинг ҳузуримга-я!* (Г.М. Ўткинчи эҳтирос, 188) ҳам намоён бўлади. Шундан келиб чиқиб, ҳис-ҳаяжон гапларнинг ижтимоий-маданий ва лисоний жиҳатлари ўзаро боғлиқликда эътиборга олинади. Ҳатто уларда гендерлик хусусияти: *She was very sweet and womanly (S.M. Theatre, 70) – Жулия шу қадар гўзал, шу қадар нафосатли эдики!* (Г.М. Ўткинчи эҳтирос, 70) борлиги ҳам кузатилади. Ҳис-ҳаяжон гаплар мукамал даражага етгунга қадар ўзига хос шаклланиш жараёнини босиб ўтади. Уларнинг шаклланишига ижтимоий-ҳаётий, турли психологик, биологик, маданий омиллар асос бўлади, ранг-баранг грамматик категориялар хизмат кўрсатади.

Инсоннинг мақсадли фаолияти билан бир қаторда унинг ҳис-туйғулари натижасида ҳосил бўладиган, кишилар ўртасидаги мулоқот жараёнида воқеликка нисбатан фаол ҳиссий муносабат билдиришга қаратилган ҳис-ҳаяжон гаплар ўзига хос лисоний тузилма бўлиб, инсоннинг воқеликни идрок этиш, ҳис қилиш қобилияти ва тажрибасининг шаклланишини таъминлайди. Шу билан бирга, ижтимоий онга таъсир ўтказиши ва шу йўсинда инсоннинг воқеликни қабул қилиш, англаш, баҳолаш қобилиятини шакллантиришга хизмат қилади.

Инсоннинг билиш, англаш, тушуниш, ҳис қилиш каби фаолиятларини ўзида бирдек намоён этувчи синтактик бирликлар бўлган ҳис-ҳаяжон гапларни когнитив аспектда

TILSHUNOSLIK

ўрганишга, унинг хусусиятларини инсониятга хос тил – тафаккур – ҳиссиёт кесимида билишга тўғри келади. Чунки “Когнитив тилшунослик атамасининг мазмуни инглизча *cognitive* – *билишга оид сўзи билан боғлиқ*” [5].

Ҳис-ҳаяжон гапларни фалсафий тилшунослик ва психология ҳатто, биология ва физиология фанлари кесимида тадқиқ қилиш уларни когнитив ўрганишга олиб келади. Ш.Сафаров айтганидек: “Когнитив тилшунослик мажмуавий (комплекс) тадқиқот йўналишидир... Нутқий бирликларнинг ҳосил бўлиши ва уларнинг тушунилиши ақлий фаолият натижасидир. Бу фаолиятнинг бажарилиши бевосита лисоний билишга эга бўлиш шарти билан боғланган. Негаки, лисоний билимсиз воқеликни билиш, кечаётган воқеа-ҳодисалар ҳақидаги ахборотни акс эттирувчи мантиқий структураларни лисоний ифодалашнинг имкони йўқ” [5]. Шунингдек, С.Д.Кацнельсон уқтирганидек: “Тил нафақат мулоқот қуроли, балки фикр ва ғояни шакллантирувчи ҳамда уни ифодаловчи қуролдир” [6]. Дарҳақиқат, ҳис-ҳаяжон гапларда тафаккур ва ҳиссиёт фаолияти узвийлашувининг тилдаги инъикоси кузатилади.

“Тил фақат фикрни эмас, балки инсоннинг руҳий фаолияти, ҳиссиёти, иродасини ифодалайдиган ҳодисадир, шунинг учун ҳам гап руҳий ҳукми ифодаловчи ҳодиса сифатида ўрганилиши лозим”. Г. Паулнинг фикрича, гап сўзловчининг руҳиятида рўй берган ҳодисани ифодалайди [7]. Инсон нутқи нафақат тил, қолаверса, руҳий омиллар асосида ҳам қўлланилади.

Ҳис-ҳаяжон гаплар баён қилинаётган фикрга инсоннинг хурсандлик, шодланиш, завқланиш, ҳузурланиш, тантана, қониқиш, лаззатланиш, ишонч, қойил қолиш, эркалаш, тараддуд, ҳайрат, ҳаяжон, таажуб, ваҳима, қўрқув, оғриқ, афсусланиш, ғазаб, нафрат, ишонмаслик, шубҳа, кесатиш, қочирим, таъна, мазах, менсимаслик, нописандлик, баланд келиш, қўрқитиш, ёқтирмаслик, кескин ва қатъий огоҳлантириш, ачитиб гапириш сингари ижобий ёхуд салбий ҳис-туйғулари, руҳий кечинмаларига мос пайдо бўлган эмоционал муносабатни кучли оҳангда ифода этиши билан дарак, сўроқ, буйруқ мақсадли эмоционал бўлмаган гаплардан фарқланади. Дарак, сўроқ, буйруқ гапларга ундов, ҳис-ҳаяжон интонацияси (оҳанги) қўшилса, улардан ҳам эмоционал гап ҳосил бўлади.

Тилда эмоция ифодалашнинг муайян категориялари, усул ва воситалари шаклланган бўлиб, уларни ўрганиш ҳис-ҳаяжон гапларни тушунишда муҳим аҳамият касб этади. Бинобарин, ҳис-ҳаяжон гапларнинг лисоний ифода топишини таъминловчи лексик воситалар орасида инсон эмоцияларини ифодаловчи ундов сўзлар алоҳида ўрин тутаяди.

И.Р.Павлов таъкидлаганидек, сўзлар олий нерв фаолиятининг шаклларида бири бўлса, эмоциялар унинг намоён бўлишидир [8]. Шунинг учун инсон ҳиссиётининг сўздаги ифодаси психофизиологик ва ижтимоий асосга эга, чунки ҳис-ҳаяжонлар реал дунё компонентларини унинг тилдаги ифодаси сингари сўз орқали инсоннинг типик психологик ҳолатлари билан боғлиқликда акс эттиради.

Умуман, ҳис-ҳаяжон билан боғлиқ ҳолатлар психология билан узвий боғлиқдир. Ҳис-ҳаяжон универсал психологик ҳодиса бўлиб, у инсонларга хос табиий, шахсий ҳиссиётларни ифодалаб келади.

Ҳис-ҳаяжон нейрофизиологик жараёнлар натижасида юзага келади. Ушбу жараёнлар ички ва ташқи омиллар билан шаклланади. Субъектив ҳодиса ва жараёнларга, шахснинг муносабатига асосланади. Ҳар бир инсон ўзига хос ҳис-кечинмалари билан бошқа бир инсондан фарқланиб туради. Бу хусусиятлар инсоннинг физиологик, биологик ва ижтимоий шаклланиши билан чамбарчас боғлиқ. Жисмоний қувват, тана кучи, онг даражаси ва бошқалар унинг руҳиятига таъсир қилади. Жисмоний ва ақлий сифатлари кучли одамга қўрқув ва хавотир камроқ таъсир этилади.

Ҳис-ҳаяжон гаплар воситасида инсон ўз фикри, мулоҳазаси, эҳтиёжи, орзу-истаги кабиларни ифодалаш, тингловчига етказиш учун ҳаракат қилади. Улар эмоционаллик ва экспрессивликни ифодалашнинг ўзига хос синтактик усулида алоҳида ўрин тутаяди. Нутқда образлилик, тасвирийлик эмоционаллик, экспрессивлик кабиларни юзага келтиришга хизмат қилади.

Гапнинг бошқа турлари каби ҳис-ҳаяжон гаплар ҳам ўзига хос йўллар билан ҳосил қилинади. Аниқроғи, у тўрт йўл билан воқеланади: 1) ундов сўзлар ёрдамида; 2) юкламалар орқали; 3) сўроқ олмошлари билан; 4) интонация воситасида.

TILSHUNOSLIK

Мана шу усулларда тузилган ҳис-ҳаяжон гапларнинг ҳаммаси экспрессив-стилистик восита сифатида фикр таъсирчанлигини кучайтириш учун хизмат қилади.

Шакл жиҳатдан ундов, мазмун жиҳатдан дарак, сўроқ ёки буйруқ, оҳанг жиҳатдан ҳис-ҳаяжонни ифодаловчи эмоционал-экспрессив характердаги бундай гаплар муайян ижтимоий-психологик, табиий-биологик шароитларда қўлланади.

Ундов сўзлар иштирокида тузилган ҳис-ҳаяжон гапларда фикрнинг таъсирчанлиги унда иштирок этган эмоционал ва буйруқ-хитоб характердаги ундовларнинг маъно оттенкаси, унинг қандай услубий ёки синтактик вазифада эканига боғлиқдир. Бу ҳақда ишнинг иккинчи боби иккинчи фаслида батафсил тўхталамиз.

Ҳис-ҳаяжон гаплар орқали фикр таъсирчанлиги ифодаланади. Лекин бу гапнинг маълум бўлаги урғу ҳам олади. Бу турдаги гапларда эмфатик урғу олувчи бўлак ундов сўзнинг ўзи бўлади. Демак, ундов сўз қандай маъно билдирса гапда кучайтириш, ҳис-ҳаяжон ўша маънога нисбатан бўлади.

Одатда, сўзловчи бирор ҳодиса, белги – хусусият ҳақида маълумот олиш мақсадида тингловчига мурожаат қилади. Ҳис-ҳаяжон гаплар орқали эса сўзловчининг ҳис-туйғулари, тингловчига нисбатан ҳиссий кечинмаси ва муносабати ифодаланади.

Юкламалар ёрдамида тузилган ҳис-ҳаяжон гаплар, асосан, сўроқ-таажжуб (-ми, -чи, -а, -я), кучайтирув-таъкид (ахир, ҳатто, наҳот(ки), -у, -ю, -ку, -да ва бошқаякламалар ёрдамида ҳосил бўлади. Бу юкламалар кўпинча феъл кесим билан қўлланади, ўрни билан от-кесим, бор, йўқ, керак, лозим, зарур каби сўзлар билан ҳам қўлланиб келади. Масалан: *It was a beautiful day, and it was good to be alive (S.M. The Taipan, 569) – Қандай ажойиб кун-а! Шундай мунаввар ва фаровон ҳаётда яшаш қанчалар яхши! (М.О. Тайпан, 72).*

Маълумки, ҳис-ҳаяжон гапларда таажжуб, ҳайрат семаси ифодаси алоҳида ўрин тутаяди. Ўзбек тилида бунда кўпинча сўроқ-таажжуб юкламаларидан фойдаланилиши кузатилади. Юқоридаги мисол бунинг ёрқин далилидир.

Ҳайрат ва таажжуб маъноси ўзбек тилида -я юкламаси орқали ҳам ифодаланади: *How time does fly! (S.M. The Luncheon, 97) – Вақт қандай тез ўтади-я! (А.О. Нонушта, 82).*

Сўроқ ва таажжуб ўзбек тилида -чи юкламаси орқали юзага чиқарилади. Масалан: *When the doctors have said they can't cure you, I say to them, come to me (S. M. Mackintosh, 113) – Қани, унда менга келинлар-чи! Мен сизларни даволашга қодирман (М.О. Макинтош, 168).*

Қизиғи шундаки, ўзбек тилида -у юкламасининг фикрни кучайтирув-таъкидлаш учун юклама вазифасида, сўз ва гапларни ўзаро боғлаш учун боғловчи сифатида қўлланиши маълум, лекин тубандаги инглизча гапнинг ўзбекча таржимасида унинг сўроқ-таажжуб ҳамда кучайтирув-таъкид маъносида қўлланилгани эътиборни тортади: *Oh, well, you've been prepared for that for nearly twenty years now, haven't you? (S.M. Louise, 258) – Йўғ-э, бунга йигирма йилдан бери тайёрланасиз-у? (А.О. Луиза, 95).*

Худди шундай ҳолат -да юкламаси ифодасида ҳам кузатилади: *Do you mean to say you never killed the two gamblers, shooting one with your right hand and the other with your left? (S.M. The wash-tub, 812) – Чап ва ўнг қўлингизда револьверлардан бирваракайига отиб, иккита қиморбозни ўлдирганингиз ҳам ёлғон экан-да?! (А.О. Куртоғора, 117).*

Ушбу гапнинг ўзбекча таржимасида -да юкламасининг бирданига сўроқ-таажжуб ҳамда кучайтирув-таъкид маъносида қўлланилгани кузатилади. Бироқ қуйида келтирилган гапда у соф кучайтирув-таъкид юкламаси бўлиб келган: *My dear, you're too, too wonderful,' said Harry Oakland (S.M. The Creative Impulse, 364) – Ажойиб аёлсиз-да! – дейишди меҳмонлар (А.О. Ижодий парвоз, 130).*

That's an idea,- he said. 'Strange 'ow things come to you when you least expect it (S.M. The Verger, 566) парчасининг ўзбекча таржимасида бирданига учта юкламадан фойдаланиб, ҳис-ҳаяжон гап ҳосил қилинган. Жумладан: *Ахир, бу зўр фикр-ку! Тавба, ҳеч кутмаган пайтда мияга шунақа фикрлар келади-я! (А.О. Рухоний, 109).*

Келтирилган юкламалардан – **ахир, - ку** юкламалари кучайтирув-таъкидни, -я юкламаси эса сўроқ-таажжубни ифодалаётир.

Қуйидаги мисолларнинг ўзбекча таржима вариантыда -ю юкламаси кучайтирув-таъкид маъносини ифодалаш баробарида, шу гап таркибидаги уюшиқ бўлак бўлиб келган

TILSHUNOSLIK

“галлюцинациялар ва вос-вослар” сўзларини ўзаро тенг боғлаш учун ҳам хизмат қилмоқда: *Hallucinations be damned! (S.M. The Taipan, 572) – Жин урсин, қуриб кетсин ўша галлюцинациялари-ю, вос-вослари! (М.О. Тайпан, 82).*

Ҳис-ҳаяжон гапларни ҳосил қилишда сўз кўринишидаги юкламаларнинг ўз ўрни бор. Бунда кўпинча ахир кучайтирув-таъкид юкламасининг ўрни катта. Масалан: *I knew no one was dead, - said the taipan irritably. But what's the grave for? (S.M. The Taipan, 570) – Биламан, галварс, ҳеч ким ўлмаган, – ўшқирди Тайпан – Аммо қазилаётган гўр ким учун, ахир?! (М.О. Тайпан, 77).*

Бу ўринда наҳотки сўзининг фаоллигини ҳам эслаб ўтмоқ жоиз: *Ah, but don't you see? It's necessary (S.M. Rain, 36) – Наҳотки, тушунмасангиз! Бу, ахир, зарурат-ку (А.О. Ёмғир, 44).*

Шунингдек, бундай фаолликни шу қадар, нақадар, ниҳоятда каби сўзларнинг ундов гапларни ҳосил қилишида кузатиш мумкин: *He was pleased to be an Englishman (S.M. The Taipan, 569) – Ҳа, инглиз бўлиш нақадар яхши! (М.О. Тайпан, 72); He was a pitiful object (S.M. Mackintosh, 119) – Ниҳоятда аянчли манзара! (М.О. Макинтош, 192).*

Сўроқ олмошлари билан юзага келган ҳис-ҳаяжон гаплар ҳам мавжуд: *But damn it all, I saw it myself (S.M. The Taipan, 571) – Бу қандай бемаънилик! Ахир мен ўша қабрни ўз кўзим билан кўрдим-ку! (М.О. Тайпан, 78).* Бундай гаплар жавоб талаб қилмайдиган риторик сўроқ гаплар сифатида эътироф қилинади. Уларнинг жавоби бевосита ўзида бўлади.

Интонация ёрдамида тузилган ҳис-ҳаяжон гаплар диалог жараёнида қўлланади. Масалан: “Куёв келди” – содда дарак гап бўлса, “Куёв келди!” – содда ҳис-ҳаяжон гап.

Интонация ёрдамида тузилган ҳис-ҳаяжон гапларни фарқлашда гап оҳанги, энг муҳими, вазият катта роль ўйнайди.

Интонация турли эмоционал ҳолатларни билдириш учун хизмат қилиши мумкин. М.: *Опаси айтдимми? (Сўроқ + севинч.) Ёз! Ҳаво қандай? Кўринадики, интонация эмоционалликни ифодаловчи воситалардандир. Интонация орқали бундай ҳолатни кўрсатишда, гапнинг мақсадга ва эмоционалликка кўра турини белгилашда, шу жараён билан боғлиқ ҳолда, баъзан гапдаги сўзнинг лексик-грамматик тури ҳам “ўзгаради”. Талабалар қанча? (Сўроқ гап, қанча? – сўроқ олмоши). Талабалар қанча! (Ундов гап, қанча – миқдор равиши: “анча”, “жуда кўп” маъносида). Бунда эмфатик урғунинг ўрни бор. Эмоционалликка, таъкидлашга ёрдам берадиган воситалардан бири ўша бўлақдаги ундош товушнинг такрорланишидир: Бошингни егур савдогар (бошингни-бошингни). Бундай такрорланишнинг айрим шароитлари ва махсус қўлланилиш ўринлари, хусусиятлари бор [4, 46].*

Хулоса. Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар тамойили асосида ўрганишда денотат турларини билиш жуда муҳим. Сабаби оламдаги нарсаларни тил ёрдамида тур ва жинсларга ажратиб таснифлашда сунъийликка йўл қўйиб бўлмайди. Аслида, оламдаги нарса-буюм ва ҳодисаларнинг ўзи табиий равишда муайян гуруҳларга ажралиб, умумий ва хусусий жиҳатларига кўра алоҳида тизимларга бириккан ҳолда мавжуд бўлади. Ҳамма гап мана шу воқеликни тилда тўла-тўқис ифодалай олишдадир.

АДАБИЁТЛАР

1. **Qurbonova M., Sayfullaeva R., Boqieva G., Mengliev B.** O'zbek tilining struktural sintaksisi. O'quv qo'llanma. - T.: M.Ulug'bek, 2004. - B.114.
2. **Abdurahmonov G', Sulaymonov A., Xoliyorov X., Omonturdiyev J.** Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. - T.: O'qituvchi, 1979. - B. 34; G'ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. - T.: O'qituvchi, 1987. - B.65.
3. **Abdullaev A.** O'zbek tilida ekspressivlik ifodalashning sintaktik usuli. - T.: Fan, 1987. - B. 67.
4. **G'ulomov A., Asqarova M.** Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. - T.: O'qituvchi, 1987. - B. 65.
5. **Safarov Sh.** Kognitiv tilshunoslik. - Jizzax: Sangzor, 2006. - B.10.
6. **Katsnelson S.D.** Tipologiya yazika i rechevoe mishlenie. - L.: Nauka, 1972. - S.110.
7. **Paul G.** Printsipi istorii yazika. - M.: Izdatelstvo inostrannoy literaturi, 1960. - S. 140-143.
8. **Pavlov I.P.** Dvadsatiletniy opit ob'ektivnogo izucheniya VID (povedeniya). 7-e izd. - M.: Meditsina, 1951. - 506 s.